

**БЕЗБАР'ЄРНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ЯК ЗОНА
КОМФОРТУ І РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ**

(Оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2013–2014 рр.)

Сьогодні в Україні все частіше доводиться чути про необхідність запровадження європейського рівня стандартів з огляду на наміри нашої держави збудувати справді демократичне громадянське суспільство, де на перше місце виходять цінність людини, її права і свободи. Однією з ознак такого суспільства є гуманізація всіх сфер людських відносин, у тому числі гуманне ставлення до людей з особливими потребами.

За останнє десятиріччя соціальна політика багатьох європейських країн, у тому числі й України, стосовно осіб з інвалідністю зазнала прогресивних змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей, як до пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися, і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, відходить у минуле. І сьогодні люди з особливими потребами – це повноцінні члени будь-якого цивілізованого суспільства, які мають рівні з усіма права на працю та відпочинок, й у тому ж середовищі.

В Україні одним із важливих напрямів гуманітарної політики є інтеграція людей з особливими потребами в національне культурне середовище, а також захист прав інвалідів на творчий розвиток і створення їм умов для повноцінного доступу до культурних об'єктів. Пріоритетне значення надається, зокрема, питанням пристосованості закладів культури до потреб інвалідів.

Проте очевидно, що жодна людина не зможе скористатися наданими їй правами, якщо вона не має відповідних умов для їх реалізації, адже на практиці людям з особливими потребами доводиться стикатися з великою кількістю усіляких проблем. Одна з них – вже зазначена вище доступність навколишнього середовища, що є основою інтегрованого суспільства, в житті якого люди з інвалідністю можуть брати повсякденну участь [1, 2].

Часто-густо наші неповносправні співгромадяни не залишають власну зону комфорту, межа якої переважно збігається з порогом їхніх помешкань, вони елементарно позбавлені можливості безперешкодного доступу до об'єктів культури та отримання адекватних їх стану здоров'я послуг. Так, люди з ураженнями опорно-рухового апарату страждають через відсутність пандусів. І хоч

останнім часом питання безбар'єрності для людей з особливими потребами значно зрушило з місця, проте багато архітектурних об'єктів досі залишаються для інвалідів недоступними. А ще є особи із вадами слуху, яким важко зорієнтуватися у приміщеннях, або отримати необхідну інформацію через незабезпеченість текстовими матеріалами, інформаційними табло тощо, водночас інваліди зору потребують забезпеченості аудіоматеріалами.

Тож виходить, що теза про повноцінну, рівноправну участь цієї вразливої категорії населення в культурному житті не завжди і не всюди втілюється на практиці. Наразі перед суспільством у цілому і галуззю культури зокрема досить гостро постають питання на кшталт: коли нарешті інвалід у нашій країні відчуватиме себе не об'єктом, а суб'єктом соціально-культурної діяльності, або що можна змінити у сфері культури задля того, аби люди з особливими потребами не залишались людьми з обмеженими можливостями?

Вирішенню проблеми ресоціалізації осіб з функціональними вадами здоров'я засобами культури і мистецтва активно присвячують сьогодні свою діяльність провідні музейні заклади країни, театри, концертні зали, бібліотеки, кінотеатри тощо. У співпраці з іншими вітчизняними та міжнародними інституціями, громадськими організаціями та волонтерами вони втілюють у життя цікаві проекти, причому деякі з них не обмежуються територією одного закладу, а охоплюють цілу низку профільних установ, із залученням до участі зарубіжних колег.

Фахівці в галузі надання допомоги людям з особливими потребами називають музеї „реабілітаційним полем високої напруги”. Універсальний дизайн середовища, який передбачає пристосованість архітектурних об'єктів, та спеціальні програми для людей з інвалідністю є нормою для більшості музейних закладів світу.

Національний музей Тараса Шевченка є одним із небагатьох закладів Києва, де передбачено пандуси, спеціальні ліфти та інші „зручності” для осіб, що мають фізичні вади здоров'я. 18 грудня 2014 року тут відбулася презентація комплексної програми для людей з інвалідністю „Музей без бар'єрів: від теорії до практики”, під час якої розповіли про головні принципи роботи з відвідувачами, що мають інвалідність, про шляхи адаптації музейної справи та про заходи в рамках проекту на 2015 рік.

Присутній на презентації Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю В. Сушкевич висловив захоплення тим, наскільки цей заклад є доступним для людей з інвалідністю, і відмітив, що музей є прикладом того, як при реконструкції було витримано європейські архітектурні норми із врахуванням прав відвідувачів з особливими потребами. Ознайомившись із напрямками програми „Музей без бар'єрів...”, В. Сушкевич зауважив, що музей Тараса Шевченка має бути прикладом для інших закладів культури по роботі з відвідувачами з інвалідністю [3].

Зі своїми доповідями виступили й партнери програми, що співпрацюють з Національним музеєм Тараса Шевченка, серед них: Фонд допомоги дітям з синдромом аутизму „Дитина з майбутнім”, Асоціація батьків дітей з аутизмом,

громадська організація „Бачити серцем”, „Група активної реабілітації”, Київський міський центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, Товариство особливих сімей „Ми разом!” та інші [4].

Як зауважив генеральний директор музею Д. Стус, люди з обмеженими фізичними можливостями не повинні залишатися ізольованими від цікавих мистецьких подій, тож головною метою ініційованого проекту є створення в музеях дружнього і доступного середовища, в якому люди з різними формами інвалідності почувалися б вільно, зручно й мали можливість отримувати інформацію різними способами.

Для створення безбар’єрного середовища не лише у шевченківському, але й в інших музеях формують інформаційно-методичну базу по роботі з інвалідами. Адже більшість музейних установ не тільки не мають змоги фізично приймати особливих відвідувачів, вони не готові до цього психологічно [5].

Тому, на базі музею Тараса Шевченка в рамках вищезазначеної програми за підтримки Міністерства культури України протягом вересня–жовтня було проведено серію тренінгів та спеціальних навчальних семінарів для музейних працівників. На них розглядалися принципи адаптації приміщення музею для потреб інвалідів, а також рівень підготовки музейних працівників до роботи з цією категорією відвідувачів, зокрема надавалися методичні рекомендації стосовно роботи з людьми на інвалідних візках, із порушеннями зору, з ментальними, соціальними порушеннями тощо.

Особливістю тренінгів і, водночас, запорукою успішності даного проекту став той факт, що спеціальні терапевтичні програми для людей з особливими потребами розроблялися працівниками музею у тісній співпраці з лідерами Всеукраїнської громадської організації (ВГО) „Група активної реабілітації”. Активні учасники цієї організації – люди з інвалідністю, що пересуваються на візках, – брали безпосередню участь в заняттях у якості організаторів та викладачів, адже вони мають багаторічний досвід міжнародної роботи в партнерських організаціях Польщі, Білорусі та Швеції [6].

Нагоду познайомитися із внутрішнім світом незрячих людей і спробувати зрозуміти їхнє особливе почуття дійсності отримали відвідувачі незвичайної виставки під назвою „Зірки у темряві”, яка відкрилася в музеї наприкінці листопада за підтримки Міністерства культури, Державної агенції промоції культури України та ВГО „Народна академія творчості інвалідів”.

Головною темою експозиції стала творчість незрячих та слабозорих людей – художників, фотографів, дизайнерів, які отримали унікальну можливість доторкнутися до тієї частини мистецького світу, яка раніше була для них недоступною. Так, свої роботи представили художниці–інваліди по зору: Ю. Демченко, О. Дурнева, І. Лісова, А. Лижник, а також фотограф О. Лавінюков і художник, котрий винайшов власну техніку і назвав її „квазіграфіка ” Ю. Ломов. Мистці на прикладі власного життя доводять, що навіть із найтяжчих життєвих ситуацій є вихід і, більше того, для них це був шанс відкрити і розвинути нові грані свого таланту, отримати можливість повноцінної реалізації в цьому світі [7].

Інший цікавий захід, який проходив у рамках виставки – презентація проекту „Культура на дотик”. Його було присвячено всесвітньо відомому академіку, педагогу, вченому-дефектологу, автору наукових та літературних робіт, виконаних за повної відсутності зору і слуху О. Скороходовій (1911–1982). У головній праці свого життя – книжці „Як я сприймаю й уявляю собі навколишній світ” – вона не тільки описала світосприйняття сліпоглухої людини, а й подала систему взаємовідносин із людьми з обмеженнями життєдіяльності, в якій усі мають однакове право на загальнолюдські надбання. Зокрема, в книжці О. Скороходової йдеться про музеї, які представляють свої колекції для людей з вадами слуху і зору.

Отже, працівники музею Шевченка влаштували для своїх відвідувачів інтерактивну екскурсію, під час якої можна було „оглянути ” експонати за допомогою рук, навчитися писати шрифтом Брайля, попрацювати з художніми матеріалами наосліп, ознайомитися з експозицією за допомогою різних органів чуттів.

На думку організаторів, проект „Культура на дотик”, має перетворити музейний простір на творчий майданчик, який може бути цікавим для сприйняття мистецьких надбань будь-ким, місцем для інтерактивних екскурсій, під час яких можна „оглянути” експонати у власних руках, навчитися писати шрифтом Брайля, працювати з художніми матеріалами наосліп, знайомитися з предметами за допомогою різних органів відчуттів. Таким чином, музей стає відкритим у повному розумінні цього слова. Замість традиційного „нічого не чіпати руками” вам наче кажуть: „скуштуйте культуру на дотик”, дізнайтеся щось нове про історію свого краю та його видатних людей саме в такий спосіб. Проект покликаний дати поштовх відновленню інтересу до музеїв через їхню нестандартну роботу, безпосередній зв’язок із відвідувачами і творчість сучасних митців.

Окрім того, протягом роботи виставки відвідувачі музею могли ознайомитися з унікальною колекцією картин українського художника С. Поноченюка, адаптованих для тактильного перегляду. Переводячи живопис у дерево за допомогою різьби, художник пропонує кожному незрячому неповторну можливість – доторкнутися до зображення і відчути життєдайну енергетику дерева, прослухати аудіокоментар та сформувані власне незабутні враження від побаченого. Охочі могли також узяти майстер-клас: незрячі та слабозорі люди, взявши до рук пензля, разом з митцем могли самостійно обирати кольори та створювати власноруч витвір мистецтва, розфарбовуючи гіпсову копію оригінальної картини автора [8].

Цікаво, що всі роботи С. Поноченюка є складовою мистецько-соціального арт-проекту „Inner-G”, у рамках якого вперше у світі команда молодих людей створила колекцію живопису, доступну для слабозорих та незрячих людей. А метою незвичного проекту є формування єдиного культурного простору, здатного за допомогою мистецтва об’єднувати інтереси зрячих і незрячих шанувальників мистецтва. Приваблення дитячої аудиторії – не менш важливе завдання проекту. Для цього розроблюються спеціальні креслення для

вирізання об'ємних дерев'яних деталей, з яких юні поціновувачі мистецтва, що мають проблеми із зором, зможуть зібрати власний художній твір [9, 10].

Підтвердженням того, що робота з дітьми-інвалідами знаходиться серед пріоритетів Національного музею Тараса Шевченка стала екскурсія виставкою робіт української художниці Марії Приймаченко, яку співробітники музею провели восени для дітей з аутизмом та синдромом Дауна у рамках тієї ж програми „Музей без бар'єрів...”. У Дитячому центрі музею для цих маленьких відвідувачів було також організовано творче заняття на тему „Золота осінь”. А напередодні новорічних свят, у день Святого Миколая, колектив музею вже вкотре продемонстрував, як, подолавши психологічні бар'єри, можна просто і весело проводити час в музеї і дітям, і дорослим з інвалідністю – на майстер-класах з виготовлення янголів, або під час екскурсій [11].

Безперечно, музей був і залишається місцем безпеки як для предметів, що в ньому зберігаються, так і для людей, що його відвідують. Але для того, аби знайти спосіб найкраще служити людині й громаді, сучасні музеї мають вийти за межі царини дозвілля і пізнати нову для себе проблематику – здоров'я людини та соціальної підтримки.

Отже, так звана „арт-терапія”, що вже давно практикується на Заході в медичних, освітніх і соціальних установах, є відносно новим напрямом у вітчизняній музейній справі, який потребує подальшого вивчення та обміну професійним досвідом. Популярність і ефективність цього методу пояснюється тим, що сама атмосфера мистецтва сприяє внутрішній відкритості, створюється особливе психологічно комфортне поле, в якому комунікативні навички розвиваються набагато легше і природніше [12].

На щастя, у світі існує безліч цікавих напрацювань щодо роботи з інвалідами, серед них й альтернативні методи, які все ширше застосовують на практиці вітчизняні музеї, особливо це є важливим для роботи з дітьми-інвалідами, адже в Україні вони фактично „виключені” з життя суспільства та відчужені від багатьох культурних та освітніх ресурсів.

Музеї як осередки неформального навчання та розвитку особистості можуть вплинути на ситуацію. Йдеться не лише про забезпечення фізичного доступу, а й про спеціальні послуги та програми для „особливих” дітей, розроблені музейниками в партнерстві з фахівцями-реабілітологами, дефектологами, арт-терапевтами, а також через взаємодію з родинами та закладами і організаціями, що опікуються дітьми.

Так, у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків за підтримки грантової програми Фонду Ріната Ахметова „Розвиток України” втілюється у життя проект, яким передбачено впровадження екскурсій для дітей з порушеннями слуху, груп із діагнозом ДЦП і різним ступенем інтелектуальної недостатності.

Минулого року в рамках проекту в музеї проходив всеукраїнський методичний семінар на тему „Особливі діти в особливому просторі: музейний ресурс реабілітації та соціальної інтеграції дітей з особливими потребами”. Він проводився за підтримки Всеукраїнського благодійного фонду „Дитячий світ”

та Всеукраїнського науково-популярного журналу „Музейний простір” у партнерстві з Донецьким обласним краєзнавчим музеєм, який є піонером в Україні у цій царині, і який має кількарічну практику роботи з дітьми різних категорій неповносправності. На жаль, сьогодні заклад зазнав серйозних руйнувань через воєнні дії в зоні проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України [13].

Було озвучено головне завдання семінару – зустріч однодумців, обмін ідеями і напрацюваннями. Окрім музейних працівників, учасниками семінару стали десятки київських фахівців допоміжних професій: коректувальні педагоги, психологи, соціальні працівники та інші.

Ще однією ініціативою музею Ханенків стала програма семінарів „Трамплін”, згідно з якою групі дорослих із порушеннями інтелекту запропонували спеціальні півторагодинні інтерактивні заняття, які знайомлять з мистецтвом і передбачають спілкування довкола тем, пропонованих методистом програми.

Однією із ведучих групової роботи під час одного з таких семінарів була О. Глибока, науковець-педагог Донецького обласного краєзнавчого музею. Вона вже декілька років організовує розвиваючі та реабілітаційні заняття для особливих дітей. За її словами, ідея проекту арт-терапії зародилася з обговорення досвіду зарубіжних музеїв, зокрема – програми „Дискаверіз”, яка проводиться Метрополітен-музеєм у Нью-Йорку, екскурсійних методик Бостонського музею витончених мистецтв для дорослих із хворобою Альцгеймера, терапевтичного театру в Ермітажі під керівництвом О. Колесіна, де акторами виступають люди з синдромом Дауна та ін. [11].

Як зазначалося вище, арт-терапія – це новий проект для українських музеїв і для соціальних служб. Як формується мета занять, чи бере участь у розробці теми кожної зустрічі лише психолог, чи музейники також? У чому полягає сутність арт-терапевтичних сесій? Відповіді обов’язково знайдуться у фахівців, які розроблятимуть сценарії спеціальних музейних екскурсій. Важливо лише усвідомлювати, що проект – експериментальний, він не має готової відпрацьованої моделі, але його організатори сподіваються, що їм вдасться створити модель, що успішно працюватиме в майбутньому.

На думку заступника директора Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків з науково-методичної роботи і музейних програм Г. Рудик, такі перспективи розвитку музеїв – це шлях до цивілізованого суспільства, в якому теза про рівні можливості для всіх без винятку людей втілюється в реальність, а наявність соціальних груп-ізгоїв відходить у минуле. Головне, щоб таких проектів, де фахівці захоплені ідеєю відкритого для нових впливів і знахідок експерименту, ставало все більше [12].

І дійсно, цього року, 9 грудня, відбулася прес-конференція на тему „Музей мистецтва – середовище відновлення для людей з порушеннями інтелектуального розвитку”, під час якої Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків презентував нову програму соціальної підтримки „Музей гуртує”. Вона функціонуватиме в рамках проекту „Арт-терапевтична реабілітація в музейному просторі. Інноваційний метод розбудови мікросоціуму для осіб з

інтелектуальною недостатністю”, що реалізується за підтримки Фонду Ріната Ахметова „Розвиток України”.

Згідно з програмою передбачається ефективне застосування інформаційного та емоційного ресурсів художнього музею для згуртування мережі позитивної волонтерської підтримки осіб з інтелектуальною недостатністю. Методику створено та апробовано спільно з фахівцями ВГО „Коаліція з захисту прав інвалідів та осіб з інтелектуальною недостатністю” [14].

Тим часом, Національний культурно-мистецький комплекс „Мистецький Арсенал” запропонував благодійний інноваційний освітній проект для дітей та підлітків „Арсенал ідей”. У його рамках розроблено спеціальні програми для окремих груп дітей та підлітків з особливими потребами – вадами зору, слуху, особливостями розумового розвитку та порушеннями функцій опорно-рухового апарату.

У рамках цієї соціальної програми започатковано також серію круглих столів, завданням яких стане привернення уваги суспільства до актуальних проблем у сфері захисту прав на творчий розвиток та позашкільну освіту, створення умов соціальної адаптації та ефективної інтеграції в суспільство дітей та підлітків з особливими потребами та надання можливості усім українським дітям стати учасниками захоплюючої дослідницької програми.

Долучитися до „Арсеналу ідей” виявили бажання чимало спонсорів. І тепер завдяки представництвам в Україні компаній „Епсон” та „Майкрософт” у „Мистецькому Арсеналі” діти мають змогу користуватися досягненнями інноваційних технологій. Тут для них проводять майстер-класи, у тому числі ті, які розкривають талант „особливих дітей”. Зокрема, для дітей з проблемами зору тут проводяться заняття у рамках програми „Відчуй картину на дотик!”.

Напряму планують і надалі розвивати, але вже сьогодні можна сказати, що цей інноваційний проект Мистецького Арсеналу став чудовим початком для подальшої розробки, апробації та втілення спеціалізованих програм для дітей з особливими потребами.

Генеральний директор музейного комплексу Н. Заболотна зазначила, що очолюваний нею мистецький заклад шукає нові шляхи для залучення якнайширших кіл громадськості до культури, і намагається створити умови, аби кожен відвідувач почувався комфортно, а надто, коли йдеться про можливість зробити мистецтво доступним для дітей з особливими потребами, адже радість їх відкриттів переоцінити неможливо [15].

Суттєву роботу, спрямовану на адаптацію людей з особливими потребами в музейному просторі, проводять профільні заклади Львова, які є свідачами європейських цінностей, а тому знаходяться в авангарді музейних інновацій.

Минулого року два львівські храми мистецтва і національної культурної спадщини – Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького та Львівський історичний музей – отримали змогу стати доступнішими для людей з особливими потребами на дійсно європейському рівні стандартів. На запрошення польських колег із Регіонального музею у Стальовій Волі заклади Львова беруть участь у фінансованому Європейським Союзом проекті „Коаліція польсь-

ких і українських музеїв для професійного обслуговування неповносправних відвідувачів”, що реалізується у рамках Програми транскордонного співробітництва „Польща–Білорусь–Україна, 2007–2013”.

На думку директора Регіонального музею у Стальовій Волі Л. Мізери, нині недостатньо простої ліквідації архітектурних проблем чи бар’єрів шляхом створення пандусів чи встановлення відповідного технічного оснащення для пересування неповносправних усередині музейних об’єктів. У сучасному світі мірилом цивілізованого ставлення до людей з особливими потребами є забезпечення цій категорії відвідувачів „можливості якомога повніше скористатись пропонованою музеєм культурною програмою”. Остання має включати навчально-освітні, мистецькі, педагогічні, видавничі та мультимедійні заходи, тобто весь комплекс навчально-освітнього та рекламного впливу, який часто називають музейною педагогікою. А основний принцип, про який слід пам’ятати, – працюємо не для неповносправних, а з неповносправними.

У рамках цього проекту, що зробив ставку на інноваційність, створено академію, у якій спеціалісти з Польщі та інших європейських країн навчають українських і польських музейних гідів-лекторів методам роботи з неповносправними особами з використанням новітніх навчальних програм. Спільним результатом всіх заходів стане створення коаліції українських і польських музеїв задля професійного обслуговування відвідувачів з особливими потребами. Від проекту в цілому очікують підвищення рівня доступності музеїв для людей з інвалідністю, а також поглиблення компетенції музейних гідів-лекторів по обидва боки кордону [16, 17, 18].

Побувала на семінарах академії, які проводилися у лютому-березні 2014 року в Польщі, молодший науковий співробітник Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького, аспірантка Львівської національної академії мистецтв А. Сімферовська. За її словами, усі семінари об’єднувалися темою, як підвищити доступність музейного простору для людей з обмеженими можливостями, зокрема для людей із вадами зору чи повністю незрячих. Тема справді актуальна, а для Львова і поготів, адже місцеві музеї обмежуються лише візуальним сприйняттям. Розповідали про надзвичайно цікаві, але дуже дорогі проекти, втілити які в Україні – проблематично.

До прикладу, в музеї Познані презентували виставку, яка була присвячена 5-ти відчуттям людини. У залі „запаху” розмістили експозицію картин і наповнили кімнати відповідними ароматами. Якщо на картині намальований сінокіс, то, підійшовши до картини, незряча людина може відчути запах сіна.

Повернувшись у Львів, А. Сімферовська вирішила створити подібний проект, який би фінансово можна було втілити на базі місцевого музею. Так з’явилася ідея про експозицію скульптурних портретів для людей із вадами зору, а вже 1 жовтня ідею було втілено в життя у Львівській національній галереї мистецтв ім. Б. Возницького, де відкрилася виставка „Торкаючись – бачу”. Завдяки цьому проекту незрячі люди отримали унікальну можливість „побачити” портрети кінчиками пальців. Цей був перший досвід такої співпраці Львівської галереї мистецтв та Львівської національної академії мистецтв, а також перший

крок до відкриття постійної експозиції, пристосованої для людей з обмеженими можливостями [19].

Основне завдання експериментального проекту „Торкаючись – бачу ” полягає в адаптації виставки живописних творів для експонування і можливості її тактильного сприйняття людьми з вадами зору. У результаті, портретні образи ряду картин було втілено в об’ємні скульптурні портрети.

Для проекту обрали саме портрети, оскільки їх легше зобразити у тривимірному просторі. Перед студентами Львівської академії мистецтв, які брали участь у підготовці експозиції, постало завдання не лише зобразити портрет людини у скульптурі, але й передати також техніку, в якій написано цей портрет, щоб незрячі теж могли відчуті різницю між стилями – в експозиції можна „пощупати” класичний академізм, імпресіонізм, модернізм та експресіонізм. Тож молоді скульптори отримали щасливу нагоду спробувати себе в цьому нелегкому завданні – перенести двовимірне зображення у тривимірну скульптуру.

Своїми враженнями від виставки поділилася О. Потимко, виконавчий директор Львівського обласного осередку ВГО „Українська спілка інвалідів – УСІ”, яка також є інвалідом по зору. Вона вважає, що це справді дуже цікаво: нарешті „побачити” картини на дотик пальців, відчуті різницю в художніх стилях, врешті, усвідомити, що віднині картинна галерея гостинно відкрила свої двері незрячим відвідувачам. Спочатку був певний скепсис, адже поняття „картинна галерея ” і „незрячі ” є несумісними. Проте завдяки скульптурам львівських майстрів незряча людина дійсно може відчуті різницю і зрозуміти концепцію картини, яка до цього часу була для неї недоступною. Дуже важливо, що для розуміння картини не потрібно витратити час і докладати особливих зусиль: уже перший дотик дає довершене усвідомлення образу, зображеного на полотні у двовимірному просторі.

Відмінність цієї експозиції від традиційної полягає в тому, що звичне розміщення портретів не змінювали, намагаючись таким чином гармонізувати простір галереї і для зрячих, і для незрячих. Отже, зрячі також можуть спробувати відчуті портрет на дотик, порушуючи при цьому основний музейний канон – „не торкатися експонатів”.

У Львові це перша програма, яку націлено на підвищення рівня доступності національних музеїв для людей з вадами зору та незрячих. Її заплановано як своєрідний експеримент, у рамках якого 12 живописних портретів з експозиції галереї мистецтв ім. Б. Возницького відтворено в іншому, несподіваному матеріальному вимірі – скульптурі. Таким чином, незряча людина вперше у львівському музейному просторі отримала можливість, доторкнувшись до скульптури та „роздивившись ” її кінчиками пальців, уявити людину, яка постає перед нею на портреті.

Окрім Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького та Львівської національної академії мистецтв до організації проекту долучився „Ротаракт клуб Львів”, який допоміг покрити практично усі фінансові витрати, які, до речі, сягнули 200 тис. грн. Організатори та учасники проекту „Торкаючись – бачу” сподіваються, що він розвиватиметься, а поки що планується ор-

ганізувати щорічні виставки картин для незрячих. Виставку планують доповнювати новими скульптурами щоосені. Опісля проект покажуть в інших містах України та за кордоном. Важливим також є те, що ініціатива пішла не від товариства незрячих, як це зазвичай буває, а від організаторів проекту [20, 21, 22].

Прогресивні зрушення в роботі львівських музеїв можна спостерігати й на прикладі Музею історії релігії, де у вересні 2014 року відбувся майстер-клас „Доторкнись до експоната” для учнів школи-інтернату з вадами зору. В експозиційних залах екскурсоводи детально описували експонати, а незрячі діти мали можливість потримати в руках глиняні вироби часів трипільської культури, вишиті рушники, чимало інших речей із фондової колекції музею.

Перша міжнародна галузева навчальна конференція „Неповносправний відвідувач у музеї”, присвячена обслуговуванню осіб з особливими потребами, відбулася 9 жовтня у Палаці Потоцьких у Львові. Її учасники обговорювали проблеми відвідувачів з інвалідністю, а також шляхи впровадження навчально-освітніх програм. Своїм досвідом, знаннями та ідеями, які дають можливість надання доступу до музеїв особам з різними вадами розвитку, поділилися лектори з Польщі. Так, представники Регіонального музею в Стальовій Волі представили вже реалізовані проекти у цій сфері, що отримали різні нагороди.

І наостанок, у рамках проекту „Коаліція польських і українських музеїв для професійного обслуговування неповносправних відвідувачів” відбувся цикл навчань для музейних працівників з Підкарпатського воєводства і Львівської області, які вели експерти з Польщі, Великої Британії і Бельгії. У них взяло участь кілька десятків осіб, які представляли кільканадцять музеїв з Львівської області [23].

Показово, що з-півроку тому люди навіть не могли пов'язати такі поняття, як незрячий і музей, незрячий і кіно, або театр...

Уже кілька років поспіль Львів очолює список українських міст, які активно працюють над впровадженням ноу-хау в галузі освіти і мистецтва для людей з особливими потребами. От і нещодавно обласний осередок Всеукраїнської громадської організації „Українська спілка інвалідів – УСІ” започаткував тут давно затребувану інвалідами по зору послугу – театральні вистави з тифлокоментарем – закадровим описом відеоряду, зробленим із урахуванням світогляду людей, які не мають можливості бачити. Подібна техніка існує у світовій практиці вже понад 30 років.

Влаштувати експеримент вирішили на базі Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької. У листопаді 2014 року інваліди по зору отримали таку можливість і „переглянули” п'єсу Г. Квітки-Основ'яненка „Сватання на Гончарівці”.

Це була перша спроба театру озвучити виставу. Незрячі у глядацькій залі отримали навушники, де у паузах між репліками чули синхронний коментар усього, що відбувається на сцені: опис одягу героїв, їхня міміка, жести. Очима людей із вадами зору стала актриса театру, н. а. України О. Бонковська: „Здебільшого, я імпровізувала. Відштовхувалася від того, що відбувається на сцені і намагалася вгадати, що саме треба пояснити людині, яка не бачить, щоб зорієн-

тувати їх в тому сценічному просторі, в появі і зникненні персонажів. Тепер хочу почути побажання від незрячих, як їм було б краще коментувати”.

Тифлокоментар є особливим видом опису, оскільки він повинен враховувати психологічні тонкощі світосприйняття людини, яка народилась сліпою, ніколи не бачила і, відповідно, не має попередніх зорових образів. Примітно, що О. Бонковська вже озвучувала мультфільми та кінострічки методом тифлокоментування. Перший український мультфільм, адаптований для незрячих, вийшов на екрани 2013 року – це класика української анімації „Сонячний коровай” з тифлокоментарем актриси. Його створив творчий колектив організації «Ресурсний центр освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами Національного університету „Львівська політехніка”» спільно з Львівським обласним осередком ВГО „Українська спілка інвалідів – УСІ”.

Автор та керівник проектів з адаптації життєвого простору для осіб з глибокими порушеннями зору О. Потимко, яка керує Ресурсним центром і разом обіймає посаду виконавчого директора Львівського обласного осередку „Українська спілка інвалідів – УСІ”, сподівається, що згодом цей досвід впровадять в інших містах України, а поки що радіє підтримці заньківчан – актори хочуть, аби вистави із тифлокоментарем стали традиційними в їх театрі [24, 25, 26].

Між тим колектив Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами протягом 2013 року працював над створенням мультиплікаційних фільмів для незрячих дітей у рамках проекту, профінансованого благодійним фондом Ріната Ахметова „Розвиток України”. Наразі доробок творчої групи, до якої увійшли актори, диктори, автори текстів та звукорежисери, складають 24 анімаційні стрічки з аудіодискрипцією (тифлокоментарем).

Попри завершення терміну проекту, львівський колектив, який став піонером у запровадженні в Україні коментування візуальних творів для незрячих, вирішив продовжити свою роботу щодо адаптації візуальних творів для глядачів із вадами зору. Підтвердженням цього є виготовлення протягом 2014 року 2-х повнометражних художніх фільмів з аудіодискрипцією.

Перший із них – відома мелодрама американського кінорежисера Н. Касаветіса „Щоденник пам’яті”, яка вийшла на екрани Львова у вересні поточного року. Тестування фільму відбувалося при цілковитій тиші, в присутності понад 20 людей з глибокими ураженнями зору. Один із присутніх на показі, Г. Олійник, незрячий, зазначив: „У нашій спільноті є люди, які втратили зір, і є сліпонароджені. Тому дуже важливо передати те, що робиться на екрані, саме сліпонародженим. Коли людина раніше бачила, їй легше зорієнтуватися і зрозуміти, що відбувається у кадрі. Для незрячих є дуже мало фільмів, тому це колосальна робота”. Над адаптацією „Щоденника пам’яті” працювали звукооператор Ю. Саєнко та диктор – актриса Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької О. Бонковська. Незабаром кінострічку можна буде переглянути в Інтернеті, на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua, у розділі „Фільми для незрячих” [27, 28, 29].

А вже у листопаді в столиці, а також у Львові, Одесі, Харкові, Дніпропетровську та Запоріжжі за підтримки меценатів відбулася гучна прем'єра фільму „Поводир, або Квіти мають очі” українського режисера О. Саніна з тифлоперекладом.

Турботу вітчизняного кінематографа про людей з вадами зору відзначив головний лікар Київського центру мікрохірургії ока С. Риков. На його думку, митці кіно, які забезпечили можливість тифлоперекладу стрічки фактично на рівні з офтальмологами, працюють заради покращення умов життя інвалідів зору. Від імені усіх офтальмологів, які лікують незрячих пацієнтів, він подякував ініціаторам цього проекту за їх непросту роботу. А також зазначив, що можливості інвалідів зору у побуті, зрозуміло, є обмеженими, не кажучи вже про можливості культурного виховання, а тим паче відпочинку. Те, що зробили для них митці та працівники кінотеатрів, можна назвати просто – дозволили таким людям чути не лише діалоги та монологи акторів, але й уявляти, а власне, бачити картини природи, красу головних героїв, обставини, за яких розгортаються події у стрічці. Якщо ж ця практика приживеться у вітчизняному кінематографі, то можна буде говорити, що кіномитці на одному рівні з офтальмологами країни працюють заради покращення умов життя інвалідів по зору.

Допрем'єрний кінопоказ історичної драми „Поводир” відбувся у Тернополі ще наприкінці жовтня. Присутні на сеансі інваліди зору – їх було понад 40 осіб – отримали змогу поспілкуватися з автором фільму О. Саніним. Вони висловили задоволення від того, що українське кіно відроджується, і побажали режисерові створювати більше таких цікавих картин, як „Поводир” [30, 31, 32].

Наведені вище факти виявили, наскільки потужною в Україні є підтримка людей, що мають інвалідність по зору, як з боку держави, так і суспільства. Втім, ця справа має й інший, не менш позитивний зміст. Узяти хоча б непересічний за змістом і багатовекторний за масштабом проект „Відчинилося життя”, який реалізується в нашій країні. Він охоплює ще одну сферу мистецтва – музику.

Ні для кого не секрет, що багато людей із вадами зору дуже обдаровані у цьому плані, адже можуть відчувати музику глибше, ніж здорова людина, відкриваючи особливу сторону свого відчуття. Дати можливість таким артистам проявляти себе через повноцінну реалізацію свого творчого потенціалу й, водночас, привернути увагу суспільства до таланту незрячих людей – основна мета цього творчого проекту.

Його організували оркестр Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької спільно з обдарованими незрячими виконавцями з різних куточків України за підтримки зірок національного оперного та естрадного мистецтва, серед яких чимало відомих імен.

Автор ідеї та організатор проекту – О. Потимко. Разом з диригентом оркестру, з. а. України Б. Мочурадом у січні 2008 року вони започаткували незвичайну концертну програму, яка отримала назву „Відчинилося життя”. Саме так називалась одна з багатьох пісень, подарованих членом Національної спілки композиторів, з.а. України Л. Горовою незрячим вокалістам проекту.

Унікальність цього мистецького явища, яке не має аналогів у світовій практиці, зумовлена одночасною участю у ньому майже двох десятків незрячих співаків з усієї України, а також складністю виконання музичних творів незрячими солістами під супровід оркестру з огляду на неможливість бачити паличку диригента. Майже всі виконавці з вадами зору не мають музичної освіти. Втім, не зважаючи на такі перепони, виконання пісень незрячими солістами залишається на високому рівні як під час сольних виступів, так і під час виконання музичних творів дуєтом із відомими зірками.

„Відчинилося життя ” успішно гастролює Україною вже сьомий рік поспіль. Тільки упродовж 2008–2013 рр. було організовано понад 40 інтегрованих концертів в Білорусі, Молдові, Польщі, Угорщині, Україні, Швеції. Своїм успіхом проект завдячує безкорисливій участі у ньому естрадно-симфонічного оркестру театру імені Марії Заньковецької під диригуванням Б. Мочурада – єдиного в Україні професійного творчого колективу, який співпрацює з незрячими солістами. Співпраця є нелегкою, оскільки репетиційний період обмежений лише днем концертного виступу. Адже учасники проекту мешкають на всій території України, а оркестр – у Львові. Але завдяки проекту незрячим людям відчиняються нові горизонти і найяскравіші барви життя: вони отримують шанс сповна реалізувати свій творчий потенціал, адже для кількох таких виконавців проект вже став стартовим майданчиком для професійної сцени.

Навесні 2014 року в Чернівецькій обласній філармонії відбувся черговий благодійний концерт із творів української та світової класики, а також творів сучасних композиторів, інструментальної музики, акапельних творів у виконанні музикантів із вадами зору, артистів театру та оркестру Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької. Нині – аби об'єднати державу під егідою чогось світлого та піднесеного – у заході взяли участь чотирнадцять повністю незрячих людей, які завітали сюди з усієї України. Також організатори запросили і скрипаля-віртуоза, фіналіста телешоу „Україна має талант ” О. Божика [33, 34].

Попри всі складнощі життя, люди не забувають піклуватися про ближніх та займатися доброчинністю. Навесні поточного року у столиці відбулася презентація книжки для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з порушеннями зору, це – українська казка „Лисичка і Журавель”, надрукована шрифтом Брайля.

Ось уже понад 20 років в Україні для таких дітей не те що не вистачає художньої літератури спеціальним рельєфно-крапковим шрифтом – її майже не видають. Чимало хто вважає, що такі книги не потрібні, бо, мовляв, простіше і дешевше записати художні твори на аудіодиск і слухати. Звісно, так зручніше і доступніше, але фахівці мають сумніви: чи буде розвиток дитини повноцінним, якщо вона сприйматиме літературні твори лише на слух? Та й хіба можна позбавляти її права читати книги, як це можуть робити зрячі діти? Добре, що все-таки є люди і організації, які розуміють цю проблему й намагаються донести її до суспільства. Тож „Лисичка і Журавель ” стала, так би мовити, першою ластівкою у дитячому книгодрукуванні шрифтом Брайля за багато років.

Книжку, презентовану цього року Національною асамблеєю інвалідів України (НАІУ), видали в рамках благодійного проекту „Читати на рівних”. Аби порадувати незрячих дітей казкою, потрібні були чималі кошти. Свою підтримку в добродійній справі й допомогу у зборі фінансів запропонували Українська асоціація видавців та відомі компанії. Сторінки друкованих ЗМІ та інформаційні веб-сайти зарясніли публікаціями про проблеми дітей з вадами зору, які не мають змоги читати художні твори. Таке велике бажання і завзятість здійснити мрію маленьких незрячих українців допомогли зібрати майже 340 тисяч гривень. Громадськість підтримала дітей та їхнє право читати на рівних, зробивши таким чином внесок у майбутнє нашої країни.

Перед тим, як надрукувати книгу, над нею ретельно попрацювали: провели кілька етапів тестування шрифту Брайля і контурних малюнків, пробні зразки перевірили спеціалісти Асоціації тифлопедагогів України, а також учителі та учні спеціалізованих навчальних закладів. Такі книжки дуже потрібні учням із порушеннями зору для позакласного читання.

Особливість книжки „Лисичка і Журавель” полягає ще й у тому, що її розраховано на сімейне читання: і для незрячих діток, і для їхніх батьків, братиків чи сестричок, котрі мають добрий зір. Казку можна читати водночас руками й очима. Окрім тексту, книжка містить яскраві малюнки, які для тактильного сприйняття обведено крапковим контуром. Видавці потурбувались ще про одну додаткову зручність: у кінці казки вміщено українську абетку за Брайлем, отже, зрячі батьки зможуть допомагати своїй дитині оволодівати спеціальною технікою читання.

За словами організаторів проекту, казку друкували на міцному картоні, що слугує для довготривалого читання руками, на ньому крапки не затираються так швидко, вони приємні на дотик.

Казку „Лисичка і Журавель” надруковано накладом 4200 примірників. Силами організаторів книгу безкоштовно розповсюджуватимуть по всій країні у спеціалізовані навчальні заклади, бібліотеки для сліпих, громадські організації, потрапить вона і до сімей, які мають незрячу дитину.

Виконавчий директор Національної асамблеї інвалідів України Н. Скрипка дуже задоволена результатом: нарешті за роки незалежності України вперше побачила світ художня книжка для незрячих дітей молодшого віку. Це благодійне видання згуртувало навколо себе людей, котрі не байдужі не лише до долі дітей з вадами зору, а й узагалі до інтересів та потреб інвалідів. У такі нелегкі часи вони виявили справжню людяність і милосердя. Організатори сподіваються на подальшу підтримку, адже не збираються обмежуватися лише цією книжкою [35, 36].

А поки „Лисичці і Журавлю” шрифтом Брайля радіють у спеціалізованих бібліотеках для сліпих, представники публічних бібліотек вчаться працювати з новим форматом для користувачів із вадами зору – DAISY (Digital Accessible Information System). Цифрова доступна інформаційна система „Дейзі” – це особливо зручний для користувачів із вадами зору формат, оскільки він має функцію навігації аудійованою книжкою. Семінар „Перша українська дей-

зі-бібліотека ”, започаткований Міністерством культури України в рамках проекту „Взаєморозуміння ”, відбувся 22–28 жовтня у Києві. Захід організовано з метою ознайомлення працівників публічних бібліотек з цим форматом, його перевагами, технічними і програмними засобами створення дейзі-книг, проведення майстер-класів і залучення бібліотекарів до створення в Україні першої дейзі-бібліотеки.

Тож сучасна бібліотека неодмінно має стати інституцією, за допомогою якої задовольнятимуть і хоча б частково вирішуватимуть соціальні проблеми людей з обмеженими фізичними можливостями. Зрозуміло, що діяльність бібліотеки з соціальної підтримки та стимулювання громадянської активності цієї категорії користувачів доцільно проводити лише за умови наявності підготовленого персоналу та відповідного технічного забезпечення.

Наприклад, 2013 року в рамках реалізації проекту LEAP „Інтернет для читачів публічних бібліотек ” на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олега Ольжича було створено відповідний спеціалізований підрозділ, що відповідає вищевказаним вимогам, – „Інклюзивний читальний зал ” (інклюзивний – той, що передбачає постійний пошук найефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх користувачів). Створено його з метою забезпечення конституційних прав людей з обмеженими фізичними можливостями на вільний доступ до інформації, підвищення поінформованості та освіченості цієї категорії користувачів шляхом подолання їх замкнутості, забезпечення самореалізації та інтеграції в суспільство.

Технічне оснащення залу було придбано за фінансової підтримки Посольства США в Україні. Новітнє обладнання дає змогу читати людям з вадами зору. Зокрема, на кожному комп’ютері – спеціальне програмне забезпечення, яке зчитує текст і передає інформацію читачеві через навушники, причому прослуховувати її можна як у швидкому, так і в повільному темпі.

Голова громадської організації „Молодь. Жінка. Сім’я ”, представник Національної асамблеї інвалідів України в Житомирській області Н. Ковалюк добре знає, як складно бути людиною з обмеженими можливостями, адже змушена пересуватися на інвалідному візку. Тому під час урочистого відкриття інклюзивного читального залу насамперед звернула увагу на пандус і широкі двері, що ведуть до приміщення.

Окрім соціальної реабілітації, „Інклюзивний читальний зал ” здійснює роботу щодо фізичної реабілітації наймолодших відвідувачів. Для цього на базі бібліотеки спільно з Житомирським центром каністерапії та іпотерапії „Тріумф ” започатковано проект „Каністерапія ”, в рамках якого за допомогою собак створюється сприятлива реабілітаційно-комунікативна атмосфера для дітей з ДЦП та аутизмом, затримкою психічного й мовного розвитку, розумовою відсталістю тощо.

Соціально-психологічні тренінги для людей з інвалідністю планують проводити й надалі, організовуючи змістовне, інтелектуальне дозвілля. У цьому працівникам бібліотеки допомагатимуть соціальні партнери – Житомирське вище професійне училище-інтернат для дітей з особливими потребами та соціа-

льно-психологічний факультет Житомирського держуніверситету імені Івана Франка.

На прикладі Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича можна переконалися, що в основі діяльності сучасної європейської бібліотеки як інституції соціалізації молоді з обмеженими фізичними можливостями повинна переважати комплексна підтримка соціальної реабілітації та інтеграції людей з особливими потребами у суспільне життя. На практиці це реалізується через освітню, дозвілєву, творчу, інформаційну та волонтерську діяльність [37, 38, 39].

Питання забезпечення безбар'єрного доступу до культурно-освітніх ресурсів людей з особливими потребами було враховано під час створення науково-освітнього порталу „Тарас Шевченко” (kobzar.ua), який презентували навесні 2014 року в Міністерстві культури України з нагоди 200-річчя від дня народження Кобзаря. Сайт представляє більше 20 тис. оцифрованих оригінальних сторінок рукописів Т. Шевченка, архівні документи, художні та документальні фільми, теле- і радіопередачі, пісні на вірші Кобзаря тощо. Основною ідеєю порталу є інтегроване використання та поєднання сучасних інформаційно-комунікаційних і освітніх технологій. Ресурс, до створення якого долучилися понад тисяча фахівців, адаптовано для людей із вадами зору [40].

То чи можна в нашому суспільстві змінити ситуацію на краще і зробити світ мистецтва і культури доступнішим для людей з інвалідністю? Виявляється, так. Треба лише захотіти зрозуміти духовні потреби й бажання цих людей. І, прямуючи до співдружності європейських країн, треба пам'ятати, що підхід до забезпечення потреб людей з інвалідністю – це яскравий показник прогресивності суспільства, який відображає стан його культурного та духовного розвитку, стан гідності особистості [41].

Звісно, в Європі соціально-реабілітаційні технології підтримуються державними структурами, в них планово вкладаються кошти, ціла армія професіоналів працює над удосконаленням методик по роботі з неповносправними. Вражає і розмаїття реабілітаційних заходів. Великою повагою користується, приміром, соціальне мистецтво, що розвивається на базі самодіяльних театральних колективів, спеціальних творчих шкіл, лабораторій тощо. Це й не дивно, адже цілюща сила мистецтва відома ще з давніх часів як така, що загострює відчуття людини, впливає своєю гармонією на збереження і відновлення її психічної рівноваги і, насамкінець, мистецтво спроможне до відображення та освоєння тих сторін життя, які недоступні науці [42].

Україна знаходиться сьогодні на самому початку свого шляху до європейського стандарту мислення – гуманізму та поважного ставлення до прав і свобод кожної особистості. Шлях цей непростий і довгий, на його подолання піде не один день, але за сприяння держави та за допомогою громадських організацій, волонтерів і всіх людей доброї волі, котрі вважають себе європейцями, необхідно вже сьогодні формувати політику свого регіону, свого міста, свого закладу таким чином, щоб враховувалися інтереси тих, хто найбільше потребує уваги суспільства й не може самотужки інтегруватися в культурне життя суспільства – аби „виростали крила і хвороба відступала”.

Список першоджерел

1. План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі в 2006–2015 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://netbaryerov.org.ua/zakon/2013-04-08-09-01-57>
2. Ткаченко О. І. Громадянське суспільство, соціальна політика, проблеми інвалідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/6/07.pdf>
3. Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю відвідав Музей Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34036>
4. 18 декабля в 12:00 в Національному музеї Тараса Шевченка состоится презентація комплексної програми для людей з інвалідністю «Музей без бар'єрів: от теорії к практиці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=654&lang=ru>
5. Щербань Н. Мистецтво на дотик // Урядовий кур'єр. – 2014. – 13 листоп.
6. Методиці роботи з відвідувачами з обмеженими фізичними можливостями навчатимуть в Музеї Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/33343>
7. Нестеренко А. „Зірки у темряві” // Голос України. – 2014. – 28 листоп.
8. Картини, адаптовані для тактильного перегляду, експонуються у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-pro.kiev.ua/content/kartini-adaptovani-dlya-taktilnogo-pereglyadu-eksponuyutsya-u-kiyevi>
9. Унікальна виставка „Зірки у темряві” познайомить з творчістю незрячих людей та слабозорих! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Майстер-клас художника Сергія Поноченюка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/380327searchDocarch=1&search>
10. Національний музей Тараса Шевченка продовжує серію тренінгів, присвячених роботі з людьми з особливими потребами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/372195?search_param=%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB&searchForum=1
11. Шапіро О. Арт-терапія: у [Національному] Музеї мистецтв ім. Б. і В. Ханенків набирають популярності екскурсії для «особливих людей» / Олена Шапіро // День. – 2014. – 22 трав. – С. 11.
12. Рудик Г. Особливі діти в особливому просторі : музейний ресурс реабілітації та соціальної інтеграції дітей з особливими потребами / Ганна Рудик // Музей. простір. – 2013. – № 2. – С. 38–45.
13. Музей Ханенків представить проект соціальної підтримки відвідувачів з інтелектуальною недостатністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/33849>
14. Петрушенко М. «Мистецький Арсенал» без високого порога : у [Нац.] культурно-мистецькому комплексі [м. Київ] діють програми для дітей з

особливими потребами : [про благодійний освітній проект «Арсенал ідей»] / Микола Петрушенко // Уряд. кур'єр. – 2014. – 13 лют. – С. 11.

15. Історична доступність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lypneva.com/istorychne-seredovyshche/110-istorychna-dostupnist>

16. Козловський І. Мистецтво без бар'єрів: створюють базу доступності музеїв для осіб з особливими потребами // Голос України. – 2014. – 14 жовт.

17. Козловський І. Музеї стануть доступні людям з особливими потребами / Іван Козловський // Голос України. – 2013. – 21 лют. – С. 11.

18. Інжуватова Х. Арт на дотик // Україна молода. – 2014. – 8 жовт.

19. У Львові відкрили виставку для незрячих „Торкаючись – бачу” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://galinfo.com.ua/news/172824.html>

20. Козирева Т. „Торкаючись, бачу” // День. – 2014. – 3–4 жовт.

21. У Львові проходить перша в Україні виставка картин, адаптована для незрячих [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ridna.ua/2014/10/u-lvovi-prohodyt-persha-v-ukrajini-vystavka-kartyn-adaptovana-dlya-nezryachyh/>

22. Ганкевич Р. У Львові обговорять обслуговування осіб з особливими потребами в музеях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_obgovoryat_obslugovuvannya_osib_z_

23. Вперше в Україні незрячі переглянули виставу із тифлокоментарем. – Марічка Крижанівська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?vpershe_v_ukrayini_nezryachi_pereglyanuli_vistavu_iz_tiflokomentarem&objectId=1329704

24. Показали виставу для незрячих глядачів у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-pro.kiev.ua/content/pokazali-vistavu-dlya-nezryachikh-glyadachiv-u-lvovi>

25. Козирева Т. „Сватання на Гончарівці” – з тифлокоментарем // День. – 2014. – 7 листоп.

26. Голова ЛОДА відвідає Ресурсний центр для осіб з особливими потребами при Львівській політехніці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lp.edu.ua/node/3901>

27. У Львові адаптували для незрячих перший повнометражний художній фільм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/172118.html>

28. Фільм «Щоденник пам'яті» завдяки львівським ентузіастам став доступним для незрячих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/09/22/film_shchodennyk_pamyati_zavdyaky_lvivskym_entuziastam_stav_dostupnym_dlya_nezryachyh_525517

29. Левицька Л. Уперше незрячі могли „подивитися” фільм // Голос України. – 2014. – 23 жовт.

30. Гугушвілі Т. Вдалий початок // День. – 2014. – 23 жовт.

31. Історичну драму «Поводир» за перший тиждень прокату переглянули більше 90 тисяч глядачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/378251?search_param=%D0%B

32. Фещук Н. Скрипковий віртуоз Олександр Божик і «Многая літа» для грузинських артистів / Наталія Фещук // Чернівці. – 2014. – 8 трав. – С. 3.
33. Сашко Положинський, Олександр Божик та кращі незрячі виконавці з грандіозним концертом у „Плеяді ” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lorna-1.livejournal.com/418411.html>
34. Щербань Н. Казку читають... руками. Проект. Вийшла друком незвичайна книжка шрифтом Брайля для незрячих дітей [«Лисичка і Журавель» в рамках благодійного проекту Нац. асамблеї інвалідів України «Читати на рівних»] / Наталка Щербань // Уряд. кур'єр. – 2014. – 18 лип. – С. 12.
35. Супрун М. «Лисиця та Журавель» шрифтом Брайля : [презентація в м. Києві книжки для дітей із вадами зору дошкільного та молодшого шкільного віку, кошти на яку було зібрано в межах проекту «Читати на рівних»] / Марина Супрун // Уряд. кур'єр. – 2014. – 28 трав. – С. 9.
36. Покотило Ю. Сучасна бібліотека – провідник у роботі з соціалізації підлітків та молоді з особливими потребами / Ю. Покотило // Бібл. планета. – 2014. – № 3. – С. 13–15.
37. Кавун О. ...Інтернет став доступним і для незрячих / Олексій Кавун // Голос України. – 2013. – 27 квіт. – С. 9.
38. Юркова О. До бібліотеки за... комп'ютерною грамотністю / Олександра Юркова // Голос України. – 2013. – 10 жовт. – С. 14.
39. Науково-освітній портал «Тарас Шевченко» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/357468>
40. Пісня І. Коли Мельпомена затамовує подих... / Ірина Пісня ; [розмовляв] Я. Каранда // Десн. правда. – 2013. – 4 лип. – С. 5.
41. Соціальні функції мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/208/7845.html>

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.
голов. бібліограф
відділу наукового аналізу
і узагальнення інформації

Редагування та комп'ютерне опрацювання ***І. Г. Піленко***
Підписано до друку 26.12.2014. Обл.-вид. арк. 1,25. Б/т. Зам. 148. Безплатно
Ротапринт НПБ України, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278-85-12